

REFORMA I OBEDIÈNCIA: ACTITUDS INSTITUCIONALS DURANT LA VISITA DEL MONESTIR DE MONTSERRAT (1583-1586)¹

Ignasi Fernández Terricabras

La situació de Montserrat a la segona meitat del segle XVI hauria entusiasmat Umberto Eco. La convulsa i difícil etapa que viu el monestir assoleix el seu apogeu amb la visita que Felip II ordena fer l'any 1583 i que es perllonga fins 1586. Els truculents –i a voltes tràgics– esdeveniments succeïts durant aquesta visita s'organitzen en una fabulosa trama novel·lesca que faria les delícies de qualsevol aficionat al gènere policíac: morts sospitoses, segrests, robatoris i actes de bandolerisme se succeeixen, combinats amb la intervenció de tres bisbes, dos Papes i el monarca més poderós de l'època. Tot plegat, una narració que el més audaç guionista de “reality show” no gosaria redactar per por de ser titllat de fantàsia, ... si no fos perquè, un cop més, la realitat supera la ficció.

1.- Els fets, o quan la realitat supera la ficció

Per comprendre l'origen remot dels conflictes que anem a exposar, cal remuntar-se a 1493, quan Ferran II ordena que el monestir de Montserrat passi a dependre de la Congregació de Sant Benet, de Valladolid, formada quasi exclusivament per cenobis de la Corona de Castella. Des d'aleshores, a Montserrat es constitueixen dos grups netament diferenciats, el dels monjos provinents de la Corona de Castella i el dels monjos originaris de la Corona d'Aragó, amb la particularitat que són els primers els majoritaris i els que exerceixen el govern del monestir, en detriment de les expectatives dels segons.²

Al darrer terç del segle XVI la tensió ha arribat a nivells extrems i els motius de fricció entre ambdós grups esdevenen constants. Les sentències dictades en una visita, el 1582, actuen com a catalitzador del conflicte obert. Els monjos catalano-aragonesos consideren que els visitadors han procedit parcialment desterrant o empresonant compatriotes seus innocents i exculpant les faltes comeses pels castellans. El Consell de Cent es creu en l'obligació de sortir en la seva defensa, acusant els “monjos estrangers” de voler controlar el

1. AHMB, Arxiu Històric Municipal de Barcelona, Consell de Cent: II-Llibre de Deliberacions; VI- Registre de Lletres Closes; IX- Lletres Reials Originals; X- Cartes Comunes Originals.

-AMAEM, SS, Arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers (Madrid), Secció Santa Seu.

-AZ, Arxiu Zabálburu (Madrid). La consulta d'aquests darrers fons ha estat possible gràcies a una beca de la Casa de Velázquez.

2. ALBAREDA, Anselm M.: *Història de Montserrat*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977, 5ª ed., p. 69 i següents.

monestir i d'injuriar contínuament els monjos de la Corona d'Aragó. Els consellers demanen una nova visita, efectuada per un bisbe neutral.³

Pel gener de 1583 Felip II proposa al Papa que aquesta visita sigui feta pel bisbe de Girona, el napolità Benet de Tocco. El Papa concedeix el breu per realitzar-la, però tot l'any s'escola entre peticions del Consell de Cent demanant al Rei que es posi en execució. Els consellers adverteixen que els monjos castellans, en comptes de resignar-se a la visita, han redoblat els esforços perquè els aragonesos marxin: "Se han rebut en dita casa honze monjos junts, ço es un desta terra y los deu forasters, idiotes y sens ninguna manera de lletres".⁴

Els consellers s'oposen als intents castellans de què la visita sigui feta pel general de l'orde o per l'antic general i monjo de Montserrat fra Plácido Salinas, argüint que els testimonis no gosaran declarar la veritat davant uns examinadors tan parcials. Denuncien que els visitadors ordinaris, habitualment castellans, es deixen subornar per l'abat.⁵

Els consellers diuen que els benedictins castellans intenten expulsar els altres per administrar sense control les rendes de la casa. Sembla que els monjos de Castella no reparen en mitjans: en els darrers vuit mesos han mort cinc monjos catalans, diuen,

"Y dels catalans malalts que en dit temps son entrats en la enfermeria quasi la major part son morts y molt al contrari, que haventhy entrat castellans molts, non ha mort quasi ningú, per lo qual y per algun senyal que apres mort de dit fra Jaume Pasqual se mostraren en sa persona se te suspita y alguna evidencia se li hauria ajudat a morir (...) y llur fi no es si no acabarlos de fer preterir o que sen vaian de casa".⁶

Finalment, el 9 de maig de 1584, Tocco, elegit entretant bisbe de Lleida, inicia la visita de Montserrat, en presència de 40 monjos i 13 ermitans. Durant tot l'any, els consellers de Barcelona li escriuen contínuament indicant la forma en què ha de dur la visita: la millor manera d'inspeccionar els comptes, la necessitat de fer declarar els monjos deportats el 1582, d'interrogar testimonis laics, etc. Els consellers lamenten que l'abat i els majordoms, dels quals demanen la destitució, coaccionin els monjos catalans i dificultin la visita amb llurs maniobres; per garantir la llibertat dels testimonis, demanen que aquests declarin a Barcelona. Constaten que encara només tres dels deu darrers novicis són de la Corona d'Aragó. Els monjos catalans, per la seva banda, sol·liciten que a Montserrat només restin monjos d'una sola nació i que, a ells, se'ls separi de la Congregació de Valladolid.⁷

Els consellers es preocupen perquè l'abat està a punt de concloure el seu trienni. Diuen que quan el general de l'orde i els seus comissaris acudeixen a Montserrat per l'elecció d'un abat "usen artificis i manyes per a fer Abbat a qui volen". Demanen que sigui ajornada l'elecció d'abat fins a la fi de la visita i que hom designi un president, de l'abadia, natural del país.⁸

El Consell de Cent es distancia progressivament de l'acció visitadora del bisbe Tocco, per considerar-la excessivament contemporitzadora amb els castellans. Considera que actua "ab molta tibiesa y no ab la calor que convenia".⁹ Però Tocco morí a Montserrat, sobtadament i sospitosa, el 31 de gener de 1585, poc després d'haver escrit, al Papa, que estava a punt de cloure la visita i que es disposava a resoldre els problemes de l'abadia.¹⁰

3. AHMB, VI-63, f. 5-7, 147-149 i 175v-176r; VI-64, f. 110.

4. AHMB, VI-63, f.110. Cf. també f. 35v i 67r.

5. Ibid., f.125r. Cf. també f. 98 i f. 143-144r.

6. Ibid., f. 150c.

7. AHMB, VI-63, f. 171-176. També *Manual de Novells Ardits*, Barcelona, 1896; vol. V, p. 520-523.

8. Ibid, f. 176v. Cf. també f. 186v, 190r.

9. AHMB, VI-64, f. 6r-v. Cf. també X-48, f. 299.

10. ZARAGOZA PASCUAL: *Los Generales de la Congregación de San Benito de Valladolid*, Silos, 1979, vol. III, p. 116. Les autoritats que ho investigaren asseguraren que havia estat una mort natural "sin que se pueda tener sospecha de otra cosa, como está averiguado"; "Documentos inéditos sobre la visita apostólica de Montserrat (1584-1613)", *Studia Monastica*, 26, 1984, p. 97.

Com que Felip II no considerava convenient l'elecció d'un abat en aquesta precària situació, nomenà president del monestir el portuguès fra Antonio de Sea, a despit de l'oposició dels consellers de Barcelona a aquesta designació.¹¹ Sea, monjo profès de Montserrat i antic general de la Congregació, que es trobava a Salamanca, no arribà mai a exercir el seu nou càrrec, car morí pel març de 1585. En substitució de Sea, fra Macià Vallonga accedí a la presidència.

El buit de poder afavoria que la situació a Montserrat es degradés acceleradament. El Consell de Cent avisa que les opressions contra els monjos de la Corona d'Aragó continuen i que poden produir-se greus escàndols.¹² Els monjos afectats amenacen "que o los castellanos havian de salir del monasterio o ellos lo avían de dexar".¹³ Hom troba unes cartes dels monjos castellans a Salinas que, segons els consellers barcelonins, difamen la ciutat i el Principat, però els culpables no són castigats.¹⁴

Els vaticinis dels consellers i les amenaces dels monjos catalans no triguen a fer-se trista realitat. L'11 de març de 1585, setze monjos i ermitans naturals de la Corona d'Aragó fugen de Montserrat i es refugien, sota la protecció del Consell de Cent, a Sant Pau del Camp. Afirmen que, per viure en perill de mort, han estat forçats de marxar "per salvar llurs ànimes y les persones, desitjant acabar en pau les vides". Els consellers de Barcelona diuen que cal posar remei a les poderoses causes que han obligat a actuar així a "persones de molta edat, molt graves y de molt gran exemple de santedat y virtut". Els monjos castellans afirmen que totes aquestes queixes són invencions i que els fugitius han comès un greu acte d'indisciplina i d'apostasia per haver donat obediència a fra Miquel Piquer.¹⁵

Els esdeveniments es precipiten. El 16 de març, a les 11 de la nit, un grup de bandolers –comandats pel donat francès fra Guillem, el donat català fra Tomàs Molins i el bandoler Vidreret– prenen per assalt el monestir i segresten un nombre indeterminat de monjos castellans, de 20 a 27 segons les fonts, que, escortats per 40 bandolers, surten en direcció a la frontera aragonesa. Rapten també a Tort, pagès d'Olesa acusat de voler defensar els monjos castellans; Tort morirà a causa de les tortures patides.¹⁶

Afortunadament per les víctimes, el Virrei es trobava aquells dies inspeccionant el camí entre Lleida i Igualada per preparar la propera visita de Felip II. Avisat dels fets, persegueix els bandolers que, a Cervera, es donen a la fuga alliberant els ostatges.¹⁷ El Consell de Cent s'apressa a excusar els monjos catalans: suposen que es tracta d'una maquinació ordida per alguns donats sense coneixement dels monjos, recorden que ells han volgut sempre evitar que succeís una desgràcia com aquesta i reiteren que urgeix nomenar un visitador neutral.¹⁸ Ells, conclouen, no podien imaginar un episodi com aquest sabent que Micer Guardiola havia estat enviat a custodiar el monestir.

L'actitud del tal Guardiola ha estat, però, d'una ineficàcia patètica. Declara que, la nit dels fets, l'actitud dels assaltants va ser tan silenciosa que, ell, no es va assabentar de res. Després procurà organitzar una guàrdia de Montserrat. Fra Guillem, en saber-ho, retornà al monestir amb molta gent armada,

"y entrà en la instantia hont stava dit Micer Guardiola y li encarà lo pedrenyal dientli fora, fora, y en molt violentia posant la ma a la daga contra dit Micer Guardiola feu que dit Micer Guardiola sen hagués de anar, com de fet sen ana a peu y ab pluja sens tenir temps de prendre botes ni altres coses fins a Monistrol".¹⁹

11. AMAEM, SS, L. 31, f. 26. AHMB, VI-64, f. 31.

12. AHMB, VI-64, f. 16. II-94, f. 38r.

13. ZARAGOZA PASCUAL, E.: "Documentos...", *Art. cit.*, p. 97.

14. AHMB, VI-64, f. 16v. II-94, f. 22 r-v.

15. AHMB II-94, f.54v. VI-64, f.12v. AMAEM, SS, L.31, f.112v.

16. AHMB, VI-64, f.22-23. AMAEM,SS, L.31, f. 89, 98, 103v, 109-10

17. AHMB, VII-2, f. 161 r-v.

18. AHMB, VI-64, f. 23.

19. AHMB, VI-64, f. 27.

Els bandolers, que segons alguns testimonis eren 200 homes, expulsaren també el prior, fra Jaume Forner, i s'ensenyoriren de la casa durant uns dies, en greu detriment de la hisenda del monestir.²⁰ El 21 de març, el Consell de Cent, volent posar-hi remei, decidí enviar a Montserrat el Conseller Terç. El Virrei, per la seva banda, hi envià el veguer de Manresa amb una petita guarnició. La seva funció era pacificar la muntanya fent que no hi restés cap persona armada, desarmant àdhuc els propis vassalls del monestir. Aconseguiren de calmar temporalment la casa, i el propi Felip II pogué visitar Montserrat a finals d'abril.²¹

Pel març de 1585, una altra notícia contribueix a encrespar, més encara, la situació: dos monjos castellans han estat sorpresos intentant treure del país 8.000 lliures, que han estat requisades pels Diputats d'Aragó. Pel Consell de Cent, aquest delictes demostra irrefutablement la causa de la ruïna de Montserrat i prova les acusacions contra els castellans.²²

Mentrestant, la visita resta paralitzada, per la mort del Papa. Finalment, és comissionat el bisbe d'Albarrasí, electe de Lleida, Gaspar Juan de la Figuera, qui el 28 d'octubre de 1585 arriba a Montserrat, on només resten 28 monjos.²³ La ciutat de Barcelona renova la seva confiança en el visitador i, de pas, ho aprofita per suggerir-li la forma idònia de reconduir la visita: caldria fer venir els desterrats a la Corona de Castella, castigar els autors de cartes injurioses contra la ciutat, perdonar longànimement els donats, interrogar els testimonis que Tocco negligí, verificar els ingressos de les col·lectes i separar el monestir de la Congregació vallisoletana.²⁴

Figuera es troba acompanyat a Montserrat d'un delegat regi, el Dr. Bardají, i protegit per les tropes de Don Guerau d'Alentorn, que intentava capturar els bandolers de la contrada. Tots tres s'escandalitzen quan descobreixen, el 13 de gener de 1586, que durant tota la visita la banda de Vidreret ha estat allotjada a una granja del monestir, amb l'ajuda d'alguns monjos de l'abadia.²⁵ Vidreret fugirà de nou i Figuera no tindrà molts més motius per escandalitzar-se. Morí sobtadament el 13 de febrer de 1586, en circumstàncies –ja ningú no se'n sorprendrà– prou fosques.²⁶

El visitador elegit per substituir-lo serà Joan Baptista de Cardona, bisbe de Vic, que es presenta a Montserrat el 22 de juny per tal d'acabar la visita. Els consellers de Barcelona, de nou, recalquen els seus punts de vista sobre les mesures a prendre.²⁷ El 2 de setembre, en una darrera maniobra, el Consell decideix que sigui el propi Tomàs Pujades, Conseller en Cap, qui pugui a l'abadia per parlar amb el visitador. Pujades era un home expert en afers religiosos, car durant molts anys havia estat l'ambaixador del Consell de Cent a Roma.²⁸

El 8 de setembre de 1586, Cardona nomena abat de Montserrat fra Jaume Campmany, que ja n'era president des de la visita del bisbe Figuera. Abans de marxar, el bisbe dicta unes constitucions que inclouen dues mesures salomòniques: l'absolució als monjos i l'alternància en l'ofici d'abat de Montserrat, dels naturals de la Corona de Castella i dels de la Corona d'Aragó. També castiga fra Jaume Forner, prior de l'abadia el 1585, i desterra

20. AHMB, X-49, f. 98. AMAEM, SS, L. 31, f. 111r.

21. AHMB, VI-64, f. 25v-27r i 32r-34v. II-94, f. 67. CARRERAS Y CANDI, Francesch: *Visites de nostres Reys a Montserrat*, Barcelona, 1911, p. 81-84.

22. AHMB, II-94, f. 66. VI-64, f. 29v.

23. ZARAGOZA PASCUAL, E.: *Los Generales...*, *Op. cit.*, p. 118.

24. AHMB VI-64, f. 110-11. La resposta del bisbe a X-49, f. 98.

25. AHMB, X-49, f. 104.

26. Sant Josep de Calassanç, que es trobava a Montserrat com a confessor de Figuera, parlava d'un "atemptat" contra el bisbe, que hauria seguit a un intent de suborn. Bardají morí el 14 de maig de 1586. Un historiador coetani digué que "murieron los dos con harta priesa y no sin sospecha". POCH, José: "D. Gaspar Juan de la Figuera, Obispo y Visitador. Sus relaciones con San José de Calasanz", *Analecta Calasunctiana*, n° 8, 1962, p. 394 i 406.

27. ZARAGOZA PASCUAL: *Los Generales...*, *Op. cit.*, p. 119. AHMB, VI-64, f. 174; la resposta del bisbe a X-49, f. 163.

28. AHMB, II-95, f. 113.

a Nàpols fra Mateu Lloret, a qui els monjos castellans assenyalaven com a inductor i principal responsable dels aldarulls.²⁹

Lloret havia nascut a Cervera, en una família benestant, que alguns definien com més benestant des que ell era majordom i governador d'una granja del monestir de Montserrat. Lloret és un digne malfactor per la nostra història: "astuto, mañoso, atento para cualquier maldad, señalado de la naturaleza que no tiene más que un ojo".³⁰ Segons els testimonis castellans era ell qui, prevalent-se del seu parentiu amb Fra Molins i de la seva amistat amb Fra Guillem i amb Vidreret, havia organitzat l'assalt de l'abadia. Era notori que protegia els bandolers, en particular Vidreret, a qui Lloret defensà contra les tropes reials. El propi Lloret era acusat d'anar sempre amb un grup d'homes armats, de 4 a 20 segons els testimonis, i d'haver fet ell mateix algunes incursions pels Pirineus. Com a majordom actuava capriciosament, nomenant i depasant els oficials de forma arbitrària i maltractant els vassalls partidaris dels monjos castellans. Gràcies a la seva amistat amb Bastida, ciutadà enviat diverses vegades pel Consell de Cent a tractar els afers de Montserrat, va organitzar l'evasió i apostasia dels monjos que fugiren a Barcelona i va planejar la intervenció de la Ciutat en la vida del monestir. Sembla que un llibreter amic seu s'enriquí venent la biblioteca que el bisbe Tocco havia llegat en herència a l'abadia. Perquè en la nostra història no manqui alguna escena picant, afegirem que a Lloret se li imputava haver mantingut relacions amb la dona de l'apotecari d'Esparreguera, la qual, per això, era coneguda popularment amb el sobrenom de "La Majordoma"; Lloret era acusat de pernoctar sovint a casa seva, d'assistir allà a balls i festes i de jugar amb dones al joc dit del cordill, que tenia actes molt deshonestes. Els testimonis, però, es basen més en allò que hom diu que en una visió directa dels fets.³¹ En suma, deia un informe enviat a Roma, "ell sol" havia estat el causant de tots els problemes. "La experiencia muestra que desde que salió de allí, está (l'abadia) con tanta conformidad, paz y quietud quanto revuelta y desasosegada mientras él estuvo en ella", escrivia Felip II.³²

A la fi, el 25 d'octubre de 1586, el bisbe de Vic dona per closa la seva visita a Montserrat. Sembla que les mesures que ell havia adoptat garantiren una certa tranquil·litat a l'abadia. El 20 de gener de 1588 Campmany escrivia a Felip II que hi havia "quietud y paz y en todo conformidad sin parcialidad alguna". Quietud que només era trencada periòdicament pels rumors que fra Mateu Lloret havia de tornar a Catalunya.³³

Mateu Lloret obtingué permís per passar-se a la Congregació de Montecassino, el 1594. El lector compartirà la nostra sorpresa en saber com l'han retratat els cronistes d'aquesta congregació:

"teòleg insigne i eximi predicador de la Paraula de Déu, mostrant amb l'exemple allò que predicava. Els seus costums eren els més excel·lents i religiosos, ple d'amor i zel per l'orde monàstic".

Lloret desenvolupà una digníssima carrera eclesiàstica que culminà quan el Papa Pau V el nomenà Abat de Sant Salvador de Castelli. Quan morí, el 1622, l'abat de Cassino deia d'ell que

"Fuit vir justus, simplex et rectus, in sua conversatione semper pius, devotus et religiosus. Oratoribus et meditationibus et piis exercitiis vacans, et sicut vixit, sicut obiit".

29. ZARAGOZA PASCUAL: *Los Generales...*, *Op.cit.*, p. 119-20.

30. AMAEM, SS, 31, f. 89.

31. AMAEM, SS, L. 31, f. 88-113.

32. AMAEM, SS, L.31, f. 88 i 59, respectivament.

33. AZ, 165, F. 98. AMAEM, SS, L. 31, f. 76 i 86. El General proposava de recloure'l a galeres o en un castell napolità i fer córrer la veu, a Montserrat que havia mort. AZ, 165, f.88.

Dedicat a la vida intel·lectual, va escriure diverses cròniques. Per un cruel sarcasme de la història, això li ha valgut de figurar en la relació de *Varones memorables de la Congregación de San Benito de Valladolid*, publicada a Madrid el 1789.³⁴ Conversió radical? Exageració i falsedat del monjos castellans? Desmesura hagiogràfica dels cronistes monàstics? Una altra incògnita que resta oberta.

2.- La lectura de l'historiador, o el rerafons dels fets

El lector apassionat de les novel·les de Simenon o de Conan Doyle lamentarà que ni la història ni la literatura no hagin deparat a Montserrat un fra Guillem de Baskerville, per il·luminar els punts foscos que encara resten en aquesta història.³⁵ Però la lectura de l'historiador és d'una altra mena. Per a l'historiador, no és tan important saber si els visitadors van ser realment emmetzinats o si fra Mateu Lloret és el pervers personatge descrit pels testimonis o, simplement, el boc expiatori de tota aquesta història. L'historiador ha de cercar la raó última dels esdeveniments, examinar els tipus de raonament que les fonts ens presenten, evidenciar les connexions socials que es dibuixen –i a voltes només s'intueixen– en el rerafons dels documents, preguntar-se per la realitat subjacent als fets.

Des d'aquest punt de vista, els esdeveniments relatats, lluny de constituir una simple querella entre monjos, involucren ràpidament una sèrie d'institucions i de sectors socials que prenen part activament en el desenvolupament de la visita.³⁶ El primer fet que crida l'atenció és el paper capital que hi juga el Consell de Cent. La Ciutat de Barcelona, com hem vist, envia constantment emissaris al Rei, al Virrei i als visitadors exposant agosarades idees sobre el procediment que cal seguir en la visita. Però, a més, la Ciutat posa en joc tota la seva autoritat oferint escorta armada als visitadors o enviant agents a la muntanya per desarmar els bandolers. Com a signe de la importància que el Consell atorga a la visita, puguen successivament a Montserrat el Conseller Segon, el Tercer i el propi Conseller en Cap. La municipalitat afirma que la visita s'efectua a suplicació seva i es considera "part formal instant" de la causa.³⁷

Tota la política barcelonina respecte a l'abadia és planificada acuradament per una comissió ad hoc del municipi: la vuitena pels afers de Montserrat, constituïda el 1584 amb dos representants de cada estament, "a fi y efecte se puguen sublevar los catalans y naturals desta Corona de les opresions q en dita casa sels fan (...) y procurant se done conclusió a la dita visita".³⁸ La vuitena, per tant, no és neutral en les polèmiques. Pren al seu càrrec la defensa dels monjos de la Corona d'Aragó, fins i tot oferint-los refugi i protecció quan un grup d'aquests decideix marxar de Montserrat. En realitat, el Consell de Cent actua com un autèntic intermediari entre els monjos de la Corona i el Rei, trametent a aquest i als visitadors les peticions d'aquests.

L'actuació del Consell de Cent sembla ultrapassar els límits municipals, per a exercir una mena de lideratge català en l'afer, en detriment d'altres organismes a priori més qualificats per aquesta funció, com ara la Diputació del General. És el Consell de Cent qui escriu sovint als Diputats demanant-los que s'adhereixin a les seves reivindi-

34. PÉREZ DE URBEL, Fray Justo: "Varones insignes de la Congregación de Valladolid según un manuscrito del siglo XVIII", *El Museo de Pontevedra*, nº XX-XXI, 1966-67, p. 151-154. També a ARGALIZ, Gregorio de: *La Perla de Cataluña*, Madrid, 1677, f. 449.

35. Alguns podran ser resolts quan l'Arxiu de la Corona d'Aragó permeti consultar les actes originals de la visita, avui inaccessibles pel seu dolent estat de conservació.

36. Amb raó, parlava Ferran Soldevila d'un "conflicte político-monàstic"; POCH, José: "Don Gaspar...", *Art. cit.*, p.404.

37. AHMB, VI-63, f. 177r.

38. AHMB, II-93, f. 114v-115r.

cacions.³⁹ Àdhuc quan les Corts es troben reunides a Montsó, Barcelona porta la veu cantant fent que els tres braços demanin la separació de Montserrat de la Congregació castellana,⁴⁰ o que els seus síndics contactin amb els representants dels altres regnes, “pux aquest negoci toque axí als aragonesos y valencians com els catalans”. La mateixa raó mou els consellers a escriure sovint als jurats de Saragossa.⁴¹

Els consellers addueixen diverses causes per les quals se senten obligats a reclamar la visita de Montserrat i intervenir en ella: la mala administració, el perjudici causat a la devoció de la Mare de Déu, la necessitat d'apaivagar els conflictes i, sobretot, els reiterats greuges que pateixen els naturals de la Corona d'Aragó a mans dels monjos castellans; que volen expulsar-los de la casa i no prenen novicis del país. Aquesta és la causa que legitima decidivament la intervenció del Consell de Cent. Als ulls dels consellers, si existeix opressió contra els catalans i usurpació de rendes que ells haurien d'administrar, l'afer de Montserrat esdevé un assumpte “conservent a la conservació y defensa dels privilegis, llibertats y prerrogatives desta ciutat y principat”. O, com deia Pujades arran del conflicte sobre l'elecció del general de la Mercè, “son coses que toquen a l'honra de ma patria y per consequent mia”.⁴²

Però, desenganyem-nos, els Consellers no actuen només per un patriotisme desinteressat i altruista, ni per un imperiós deure de consciència. Els monjos castellans, amb la seva actuació, estan privant d'una via de sortida tradicional i de l'ús d'unes riqueses importants als membres de les pròpies famílies barcelonines, en particular, i de les catalanes, en general. El mateix Pujades ho expressa clarament, quan li demanen que protesti perquè a Roma han proveït un canonicat de Tarragona a un foraster, cosa que era “contra la llibertat de la terra”:

“De ser provehiyts los estrangers en Catalunya vindrien per lo següent ha entrar en los govrens de dit Regne no obstant ocuparien el lloc als de la terra, aventhy sense això molts altres inconvenients per a que nos deu fer ni sufrir”.⁴³

És significatiu que quan uns monjos catalans fugen de Montserrat, els consellers de Barcelona es planyen de veure “los fills de aquella (la Ciutat) en tant gran treball”. Abans havien demanat que siguin els catalans qui governin la casa, perquè “las pocas voltas que han tingut nostres naturals tals carrechs an tan ben administrat que an reparat molts danys”.⁴⁴

Tanmateix, els Consellers saben que el remei de Montserrat no està en les seves mans, sinó en les del Rei. És a ell a qui es dirigeixen contínuament, impetrant que deturi la degradació que està patint la vida del monestir. Felip II, de la seva banda, com a príncep cristià i “verdader protector y emparo de dita e totes altres cases de religió d'aquest son Principat”, es considera obligat a resoldre els problemes de l'abadia.⁴⁵ Per a obtenir el favor reial, el Consell de Cent, a més d'enviar constantment emissaris a la Cort, tracta de procurar-se el suport del Virrei, dels membres del Consell d'Aragó –intenten jugar sense èxit la carta de la solidaritat regional, amb Gassol i Terça, i escriuen també al Comte de Chinchón– i d'alguns cortesans influents, com Joan de Zúñiga o Mateo Vázquez de Leca.

39. Exemples a AHMB, II-93, 122v, f. 153 r-v; II-94, f. 37v.

40. AHMB, VI-64, f. 49, 107 i 111; X-49, f. 96. POCH, J.: “El Fundador de las Escuelas Pías en la Historia Eclesiástica de la Corona de Aragón”, *Analecta Casanctiana*, 20, 1968, p. 382.

41. AIIMB, VI-64, f. 86 i 12r, respectivament.

42. AHMB, II-93, f. 115 i X-49, f. 3, respectivament.

43. AIIMB, X-48, f. 219.

44. AHMB, VI-64, f. 11-12 i VI-63, f. 190r, respectivament. Ja al segle XVII hom deia que es tractava d'una pugna per la provisió d'oficis. ARGAIZ, Gregorio: *Op. cit.*, Madrid, 1677, f. 208

45. AHMB, VI-63, f. 4v. Cf. també f. 150 i VI-64, f. 28.

Com es lògic, aquestes gestions eren contrarestades pels monjos castellans, que tenien també els seus valedors a la Cort: escriuen a Felip II que el Consell de Cent només pretén infamar el monestir i predisposar els naturals de la terra contra ells; afirmen haver actuat correctament i que les denúncies són falses. Segons els consellers, fra Andrés de San Román, enviat al Rei dels monjos castellans, ha gastat 6.000 ducats en suborns.⁴⁶

Cada bàndol sap bé quins ressorts ha de prémer i, així com els monjos catalans es dirigeixen sistemàticament al Consell de Cent, els castellans s'adrecen al Consell d'Aragó. Això és perquè hi ha un aspecte de la visita en què totes dues institucions difereixen radicalment. Certament, ambdues coincideixen en el desencadenant de la seva actuació: les sospites de mala administració dels béns de Montserrat, les tensions entre els monjos de diferents nacions, la manca de pau i de decòrum que això ha dut, la pèrdua consegüent de devoció popular. I ambdues comparteixen els objectius de la visita: que imperi la disciplina monàstica, que hi hagi harmonia i quietud a l'abadia, que augmentin les rendes i caritats al santuari, que es mantingui l'hospitalitat als pelegrins.⁴⁷

Però hi ha un punt que les enfronta. Pel Consell de Cent aquests objectius es resumeixen a evitar l'opressió que pateixen els monjos de la Corona d'Aragó. L'única forma d'assolir-los és procedir a la desmembració de la Congregació de Valladolid, tot formant una província única amb els monestirs benedictins de la Corona. És obvi que l'emancipació garantiria la possessió en exclusiva de les rendes i dels càrrecs de la nova congregació:

“Nengun altre remey perpetu es pot trobar si no és que Catalunya y Aragó y Valencia sien una provincia de per si separada de la Congregació de Valladolid y aso es conforme a lo dret canònic”⁴⁸

Pel Consell d'Aragó l'essència de la reforma rau a mantenir i estrènyer encara més els lligams entre Montserrat i Valladolid. El Comte de Chinchón ho diu inequívocament:

*“Lo que S. Md. desea es un motu proprio para la reformatión de la casa de Montserrat y que la facultad que le diere al que ha de reformarse sea con cláusula expresa de que no se aya de dividir ni apartar de la Congregación de Valladolid y subjección que tiene al general, antes de nuevo ha de declarar Su Santidad que confirma y aprueba la unión que los Reyes Católicos procuraron que oviese, y creamo V.S. que importa mucho el conservalla”*⁴⁹

La posició de Felip II s'inscriu en la seva política de privilegiar les branques regulars observants en detriment de les conventuals, en l'ocurrència la Congregació de Valladolid, a la que pertanyien Montserrat i Sant Feliu de Guíxols, com oposada a la Congregació Claustral Tarraconense i Cesaraugustana, que agrupava la resta de monestirs benedictins de la Corona d'Aragó. Per Felip II i els seus assessors, els benedictins claustrals pervertien el rigor original de la regla. Comprenien, però, que no podien traslladar monjos castellans als monestirs claustrals, per l'oposició que aital mesura suscitaria. D'altra banda, la Santa Seu havia prohibit la supressió de monestirs o la seva annexió a la Congregació castellana.⁵⁰ Per això, Felip II havia dissenyat una política de reforma de totes les abadies catalanes que restabliria l'austeritat de la regla i el permetria presentar abats reformats a totes les cases. La vinculació entre les dues reformes és evident, no només perquè el Rei demana al mateix temps els breus per visitar Montserrat i per procedir a la reforma dels claustrals.⁵¹ La ins-

46. AHMB, VI-63, f. 91, 126, 147, 150v-151r, 189 i 190v.

47. Compareu AMAEM, SS, 31, f. 8 amb AHMB, II-93, f. 92. Cf. també, per exemple, AHMB, VI-64, f. 15v ó f. 28.

48. AHMB, VI-64, f. 111.

49. AMAEM, SS, L. 31, f. 32. Gregori XIII concedí la confirmació demanada; POCH, J.: “El Fundador...”, *Art. cit.*, p. 379. Segons Albareda, Felip II arribà a demanar l'excomunió pel visitador que gosés separar Montserrat de la Congregació de Valladolid; *Op. cit.*, p. 83.

50. AGS, Etdo, Aragón, L. 333, s.f.; Carta del Vicecanciller Bolea al Rei, 22-09-1569. ZARAGOZA PASCUAL: “La reforma monàstica en Cataluña durante el s. XVI”, *Studia Monastica*, 19, 1977, p. 94.

51. Cf., per exemple, AMAEM, SS, L. 31, f. 10 ó f. 28.

trucció de Felip II als quatre visitadors dels monestirs benedictins, el 2 de maig de 1586, els ordena reunir-se prèviament, per establir unes línies d'acció comunes, amb el bisbe de Vic,...que acabava de ser nomenat visitador de Montserrat!. Les visites no comencen fins el 1587. Les mesures que els visitadors proposen en acabar-les prenen com a model l'observància de Montserrat, tot i reconèixer la dificultat d'introduir-la en aquestes cases.⁵²

La visita de Montserrat, doncs, devia ser realitzada abans de procedir a la reforma dels claustrals, atès que aquell monestir devia ser el referent ideal d'aquesta. El Rei no podia tolerar que Montserrat, el vaixell insígnia dels observants a la Corona d'Aragó, se separés de la Congregació de Valladolid, perquè això posaria en qüestió la seva política de reducció dels claustrals. Cal dir, a més, que Felip II exercia un estret control sobre la Congregació castellana, mentre que l'estatus de la Congregació aragonesa encara no estava ben definit. Sota el govern efectiu de Valladolid, el Rei s'assegurava el domini de Montserrat; però una província emancipada i auspiciada per les oligarquies locals podia ser molt més difícil de controlar. El Consell de Cent feia la lectura inversa: els claustrals no gosaven passar a l'observància, en veure que havien de canviar de província i patir les ignomínies que experimentaven els seus compatriotes a Montserrat. La creació d'una província separada dissiparia aquests temors i afavoriria l'expansió de l'observància.⁵³

Arribem, així, al nucli de la qüestió. El concepte de reforma monàstica al segle XVI no es limita a una idea de regeneració moral, ni pot circumscriure's al compliment, amb els rigors de l'observància o les dispenses del conventualisme, d'una regla més o menys severa. El concepte de reforma, al segle XVI, va unit inextricablement al d'obediència. En la mentalitat de Felip II i de molts dels reformadors de l'època, el pas fonamental era assegurar la disciplina, afermar ferriament la cadena jeràrquica. Establerta aquesta, la reforma moral vindria donada com un simple acte d'obediència. Entre les diverses opcions que tenia Felip II, l'elecció d'aquest model reformador no és innocent: aquesta era la forma de procedir que s'adaptava millor al seu desig de mantenir sota control totes les estructures eclesiàstiques dels seus regnes.⁵⁴ L'existència d'una jerarquia netament definida i respectada facilitava aquesta tasca si, com passava a la Congregació de Sant Benet de Valladolid, ell podia situar-se, de iure o de facto, al cim de la piràmide. L'assimilació, per les estructures castellanques dels instituts religiosos de Navarra o de la Corona d'Aragó en temps de Felip II respon a la major facilitat amb què el Rei controlava el clergat castellà, en detriment sovint d'instàncies de poder local.

Durant tota la polèmica entre el Consell de Cent i el Rei a propòsit de la situació de l'abadia de Montserrat, no assistim a un conflicte entre dues concepcions de moralitat religiosa, una més rígida, l'altra més laxa. Estem en presència d'una discussió per la disciplina, per saber qui controlarà el govern de l'abadia, per saber si es podrà formar una província benedictina catalano-aragonesa pròpia emparada per les oligarquies locals o si la casa de Montserrat i la Congregació claustral acabaran depenent dels centres de decisió reials. Per això, per exemple, els consellers afirmen que estem davant un assumpte que toca els privilegis i llibertats de la terra i per això insisteixen en què el president sigui un natural de la Corona. Però, per això mateix, el Rei tampoc no vol deixar cap element a l'atzar: quan una carta demana que el Papa designi el visitador "que le pareciere más conveniente", Felip

52. AZ, 179, f. 151 i ZARAGOZA PASCUAL: "Reforma de los Benedictinos y de los canónigos regulares en Cataluña", *Studia Monastica*, 23, 1981, p.89

53. AHMB, VI-63, f. 6v.

54. Altres models reformadors pretenien primer el convenciment intern dels religiosos, per obtenir d'ells, en un segon moment, l'acceptació de la regla i de la disciplina. Hem tractat d'aquest tema a "Un ejemplo de la política religiosa de Felipe II: el intento de reforma de las monjas de la Tercera Orden de San Francisco (1567-1571)", *El monacato femenino en España, Portugal y América*, Univ. de Lleó, 1993, II, p. 167-168.

II ho esborra i escriu personalment “que yo le nombrare”; i quan el bisbe Tocco arriba a Montserrat, té ordre expressa de no executar res sense consultar-ho abans amb el Rei.⁵⁵

Només si entenem que no estem davant d’una pugna per la regla sinó per l’obediència, podrem explicar-nos la missiva enviada als consellers de Barcelona per un grup de monjos catalans de Montserrat que afirmen haver signat una carta al Rei en la qual, després d’haver-la firmada, els monjos castellans han afegit una frase compromentent-se a fer allò que Felip II mani. Pels catalans

“es estat contra nostra voluntat perquè (...) sempre avem estat y estarem y nons mourem un punt del que V.S.Mges. y aquell savi consell manara, los quals sempre tenim com a pares i protectors. (...)Antes patirem mil vides que no desistirem de aquest proposit de lo q convé tant per a benefici de tota la terra y honra de aquesta ciutat y aument desta santa casa”.⁵⁶

Entesa aquesta situació, és fàcil de comprendre que bona part de l’actuació reial durant la visita consisteix a aïllar socialment els monjos de la Corona d’Aragó, tot privant-los dels seus contactes amb l’oligarquia. Ja en una data tan primerenca com 1583, quan Gassol proposa que es faci la visita de Montserrat, afirma que cal evitar que el Consell de Cent intervingui.⁵⁷ El 1585, Felip II afirma que els desordres de Montserrat provenen:

“de haverse entrometido entre los religiosos y hecho parte formada personas seglares, con cuyas alas, favor i amparo se han descompuesto y venido a la rotura que sabéis”.

I demana al Papa que dictamini penes contra els

“seglars que directa ni indirectamente se entrometieran en dicha visita ni en las demás cosas q tocaren a aquella santa casa (aunque sea con voz y motivo de ayudarla y favorecerla), y asimismo que incurran en las mismas censuras los frailes y eclesiásticos que procuraren que seglares se entrometan”.⁵⁸

És obvi qui serà el destinatari d’aquesta clàusula. El Rei repeteix als Consellers de Cent gairebé les mateixes paraules:

“Y como la experiencia muestra que la mayor parte de los desasosiegos y escandalos que ha avido en aquel santuario ha resultado de entrometerse entre los religiosos personas seglares que los inquietan y con ello pierden la obediencia que es el principal fundamento para que las religiones sean las que han de ser, no avemos querido dexar de encargaros y mandaros que (...) no os entrometais en cosa alguna tocante a dicha visita”.⁵⁹

No disposem d’espai per tractar d’altres connotacions socials de la visita de Montserrat, com ara l’ús del bandolerisme per part de sectors del clergat, el paper jugat per la ciutat de Cervera en tot l’afer o la repercussió que les lluites intestines del monestir tenien sobre els seus vassalls. Hem considerat, però, que, en un Congrés dedicat a les institucions, calia centrar les nostres reflexions en la participació d’aquestes en les reformes monàstiques del segle XVI. Això ens ha dut més enllà de les apariències factuais, a la recerca, com Adso de Melk, d’una “trama distingible de la mera successió natural dels esdeveniments i dels moments que els relacionen entre si”. Creiem, humilment, que aquesta ha de ser la tasca de l’historiador, per intentar desmentir les amargues paraules del seu mentor, fra Guillem de Baskerville, quan, a la fi de les seves investigacions, es planyia: “He perseguit un simulacre d’ordre, quan hauria de saber molt bé que no existeix ordre a l’univers”.⁶⁰

55. AMAEM, SS, L.ég 31, f. 34 i ZARAGOZA PASCUAL: “Documentos...”, *Art. cit.*, p. 96, respectivament.

56. AHMB, X-49, f. 81. Des d’aquesta perspectiva es pot respondre al dubte de Dom Anselm Albareda: si els reis només volien la reforma, un cop introduïda aquesta pe’s monjos castellans, les vocacions autoctones ja eren suficients per conservar-la, sense necessitat dels forasters. *Op. cit.*, p. 100

57. AMAEM, SS, L. 31, f. 10.

58. AMAEM, SS, L. 31, f. 34.

59. AHMB, IX-12, Serie A, n° 2552. El subratllat és meu. La mateixa advertència fa el bisbe Figuera; X-49, f. 98.

60. ECO, Umberto: *El nombre de la Rosa*, Ed.Lumen, Barcelona, 1983, p. 606 i 596, respectivament.